

Summary

Afanasyeva M. V. Anticipatory reflection as a philosophical and theoretical foundations of electoral engineering. — Article.

This article analyzes the interdisciplinary category «Electoral Engineering,» which is understood as the legislative design of the electoral system and electoral process in order to achieve the desired political-law result. As philosophical and theoretical foundation of the electoral engineering the author is considering anticipatory reflection, as the ability of consciousness predict the results based on an analysis of objective political-law regularities, trends and empirical data.

Keywords: elections, electoral system, electoral process, electoral engineering, outstripping reflection.

УДК 348.71

О. Е. Никитченко

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТ АКТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОНЦЕПЦІЙ ЯК КОНВЕРГЕНТНОГО ПРОЦЕСУ В СУЧАСНОМУ РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ

Наявність у релігії, як форми суспільної свідомості, чи то соціального феномена, або суспільного явища регулятивної функції є загально визнаною її характеристикою. Але за часів секуляризації ця функція зазнала суттєвих змін, перш за все у демократичних країнах, де можливості в регулюванні відтворення різних боків суспільного життя, відносин між людьми та інших сфер соціуму відокремлено від держави. Внаслідок інших соціальних змін, а також тенденцій у суто релігійному розвої релігійні вчення, що стосуються дій віруючої людини у правовому просторі, набувають нових рис, про деякі, найбільш суттєві, і йдеться у цій статті.

З 2001 року науково-дослідний центр «Компаративістських досліджень релігії» філософського факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова сформулював як своє головне завдання дослідження сучасних тенденцій в релігійному житті світу. Аналіз цих тенденцій дозволив сформулювати загальну концепцію та вжити відповідну термінологію для подальшого виокремлення та визначення конкретних трендів у релігійному розвої сьогодення під назвою «Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ — початку ХХІ сторіччя» [1]. Саме поняття «конвергентні процеси в релігійному житті другої половини ХХ сторіччя» для широкого наукового загалу ми почали вживати ще з середини останнього десятиріччя століття, що вже минуло [1; 2].

За роки, що минули, зміст визначених тенденцій не змінився, хоча постійно відбуваються деякі зміни в їх значенні, чи то в тому, яке місце вони займають (якщо можна вжити це слово, то й «рейтинг») у повсякденні релігійного життя. Кожен з цих конвергентних процесів відіграє особливу роль у відтворенні сучасної релігійної сфери суспільного буття, тому, прискрипливо

аналізуючи один з них, ми маємо повсякчас відчувати його зв'язок з іншими. У цьому сенсі ми розглядаємо й «актуалізацію соціальних доктрин».

Також буде слушним зауваження, що усі ці конвергентні процеси не є породженням лише, чи саме релігійного життя, яке взагалі лише в теоретичному сенсі можна вивести за межі усього загалу форм розвою сучасного суспільства. По-перше, тому що абсолютна більшість населення планети ідентифікує себе як прихильники тієї чи іншої релігії. Отже віруюча людина, принаймні за кількістю, є головним суб'єктом історії. По-друге, ці тенденції, що ми досліджуємо саме у релігійному житті, і є, безумовно, відповіддю на «виклики» (за А. Тойнбі) суспільного розвою в цілому.

Сам термін «конвергенція» (від лат. *convergentio, convergo* — сходжусь, наближаюсь) вперше у релігієзнавстві було вжито німецьким вченим Генріхом Фріком в його праці «Порівняльне релігієзнавство» (1928 р.) [3]. Прагнучи до зближення термінології природознавчих і суспільствознавчих наук, за традицією, започаткованою ще Д. Ф. Шлеймахером, він застосував цей термін у тому значенні, в якому він вже використовувався насамперед в біології, де це поняття характеризує процес виникнення рис подібності в будові і функціях у далеких за походженням організмів внаслідок їхнього пристосування до однакових умов існування. Г. Фрік використав цей термін для позначення паралельних, схожих процесів у різних релігіях, й у цьому значенні «конвергенція» тримається у вжитку і у сучасних дослідників релігійних явищ.

У повоєнні роки ХХ ст. цей термін у релігійному середовищі став вживатися і для позначення констатації «зближення релігій». Це дозволяє семантика цього слова в романо-германському мовному обігу, що в свою чергу значно збагачує його сучасний релігієзнавчий зміст. В такому другому, поширеному значенні «конвергенція» охоплює і такі тенденції в релігійному житті, які сформувалися чи стали більш наочними саме у другій частині ХХ ст. як-от: а) співробітництво релігій (на рівні організацій, громад, вірних) в різних галузях соціальної діяльності; б) потяг до об'єднання різних деномінацій в єдину традицію; в) тенденція до утворення єдиної світової релігії і т. ін.

Тому «конвергентними процесами» у сучасному розумінні цього терміна можна вважати як ті, що притаманні більш ніж одній релігії, так і ті, що свідчать про тенденції зближення соціальних, доктринальних і організаційних позицій між двома чи багатьма релігіями. Треба зауважити, що все, що відомо про наявність загального в релігії, те, що дозволяє дослідникові аргументувати, що мова іде саме про релігійні явища, продовжує дискутуватися і констатуватися і у наші часи. У статті йдеться лише про ті процеси, які сформувалися, чи найбільш актуалізувалися за останні десятки років. Це перш за все: акселерація, актуалізація есхатології, актуалізація соціальних концепцій, американізація, вельтізація, віртуалізація, глобалізація, діалог, екуменічний рух, егосинтонізація, екзотерізація, зростання інклюзівізму, консюмерізм, модернізм і постмодернізм, нові релігії, паксізація, приватизація, сучасний релігійний плюралізм, раціоналізація культових дій, ревівалізм, секуляриза-

ція, синкретизм, сцієнтизм, уніфікація екстеріоризації, толерантність, фемінізація, фундаменталізм, харизматизація.

Більшість вказаних вище «конвергентних процесів» вже багато років досліджуються, добре проаналізовані в літературі, тому у даній статті ми зосередимося лише на деяких з них, які мають безпосереднє відношення до теми, що розглядається. Але до початку характеристики цих понять, зауважимо, що хоча усі названі процеси мають самодостатній зміст, вони, по-перше, усією своєю сукупністю підтверджують наявність саме конвергенції у релігійному житті цієї доби, по-друге, стимулюють один одного, по-третє, корегують чи мають той чи інший вплив на інші.

Темою нашої статті, як вже ми вже згадували, є «Антропологічно-правові аспекти актуалізації соціальних концепцій як конвергентного процесу у сучасному релігійному житті». Отже, по-перше, з усіх попередніх визначень «конвергентних процесів» впливає, що це один з таких, що своїм корінням сягає далеко за межі історичного періоду, що розглядається. Ми навіть й уявити не можемо існування в минулому релігії, щоб вона в тій чи інший спосіб не сакралізувала діючі суспільні відносини та соціальні інституції. Окрім того, усі більш-менш розвинуті релігійні організації мають свої уявлення щодо суспільства та повчають вірних, як ставитися до нього в цілому чи до відповідних йому інстанцій.

Починаючи з доби писемності джерелом соціальних уявлень є «священні писмена», в яких містяться повчання, необхідні для відтворення суспільного ладу. При наявності бажання в цих текстах можна знайти судження, що дають можливість для протиріч у конкретних установах щодо відбудови відповідного соціального устрою. Тому завжди було важливим і те, що саме зі своєї сакральної етичної спадщини вибирають її інтерпретатори, які їх думки знаходять своє підтвердження у відповідних писменах.

В наш час витлумачення тих чи інших священних текстів за власним уподобанням у демократичному суспільстві не може бути заборонено. Тому в кожній релігійній традиції припустима широка палітра думок з багатьох, у тому загальному й з особливо важливих для суспільства питань. У всій своїй сукупності, на наш погляд, вона (ця палітра) і є та засада, на якій базуються соціальні вчення у сучасних деномінаціях, звісно, у той чи інший спосіб, корегуючи відповідні судження зі «священними писменами». Залежно від ставлення до конкретних суджень, керівництво релігійних організацій, посиляючись на свій авторитет (сакральний в першу чергу) та авторитетність «святого писма», формує свою соціальну доктрину, на кшталт офіційного вчення у той чи інший мірі обов'язкового для послідовників даного віровчення. За рівнем офіційного визнання та теоретичного обміркування погляди у сфері соціальної проблематики в тій чи іншій релігійній організації можуть бути визначені (звісно, що в традиціях де діє ієрархія лише «священноначаллям») як деяка сукупність, що не відповідає установам конкретної деномінації. Офіційно затверджені відповідними компетентними установами погляди на соціальні явища, обов'язкові для усіх, хто ідентифікуює себе з конкретною релігійною традицією, отримали

назву в християнському середовищі «соціальна доктрина церкви». Там, де в сучасних конфесіях та релігіях ще не склалася соціальна доктрина у достатньому повному теоретичному обсязі, можуть використовуватися інші терміни, наприклад «соціальна концепція». На наш погляд, остання термінологія свідчить головним чином про рівень домагань авторів у теоретичній (богословській) сфері, але ж ніяк не відображується на офіційності самих повчань та необхідності «слідування» їм, виконанні одновірцями тих положень, що зафіксовані саме у концептуальному плані. У повоєнні роки ХХ століття богослови багатьох конфесій почали інакше інтерпретувати соціальну практику, залишивши надсвітлову позицію. Наявність різних ідеологій, що конкурують у боротьбі за свідомість віруючих, змушувало ієрархів та суто богословів формувати офіційну позицію з багатьох актуальних проблем сучасності. Так склалося історично, що раніше за всіх почала формування своєї соціальної доктрини Римо-католицька церква. Як відомо, ще в 1890 р. в енцикліці «*Sapientiae Christianae*» папа Лев XIII продемонстрував готовність церкви до співробітництва з будь-якими політичними системами, що діють відповідно до природних законів, які забезпечують умови для нормального розвитку та вдосконалення людини та поважають свободу совісті [4].

Подальший розвиток подій у світі постійно стимулював інтенсифікацію розробки соціальної доктрини католицької церкви. Щоб проілюструвати цю тезу, наведемо лише короткий перелік найважливіших (з точки зору самої церкви) соціальних енциклік.

1. «*Regum vocationum*» («Нові речі») — 1891 р. визначала нестерпним становищем робітничого класу, засуджувала «фальшиві рішення» цього питання соціалістами та класову боротьбу, відстоювала законність приватної власності, права на справедливую оплату за працю.

2. Пій XI в енцикліці «*Quadragesimo anno*» («На сороковому році») підтверджував цінності ідей, викладених у попередньому документі, попереджував про загрозу поширення марксизму, наполягав на відмові від класової боротьби, стверджував нагальність сумісної праці поміж класами за допомогою держави.

3. В енцикліці Івана XXIII «*Mater et Magistra*» («Мати та наставниця») — 1961 р. аналізувалися нові аспекти соціального розвитку: відсутність рівноваги між секторами суспільного виробництва (промисловістю та сільським господарством); між економічним розвитком та суспільним процесом; між багатими та бідними регіонами в межах однієї нації, між багатими націями та націями третього світу; демографічні проблеми.

4. Той же Іван XXIII в енцикліці «*Pax in teris*» («Мир на Землі») — закликав католиків до співпраці з нехристиянами у соціальній сфері на засадах правди-справедливості — солідарності — свободи для всього світу.

5. У душпастирській конституції II Ватиканського Собору «*Gaudium et spes*» — 1965 р. (з точки зору католицьких теологів — це зразок синтетичного викладання соціальної доктрини церкви) у дев'яти розділах розглядаються такі теми, як гідність людської особи, людська спільність, діяльність людей в уні-

версумі, місія церкви в сучасному світі, гідність шлюбу та родини, сприяння прогресу та культурі, соціально-економічне життя, життя політичної спільноти, підтримка миру та спільноти народів.

6. Павло VI в енцикліці «*Populorum progressio*» («Прогрес народів») — 1967 р., протиставляв старому та новому капіталізмам план розвитку, що звертається до підтримки кожної людини та людства в цілому.

7. Він же в «*Octogesima adveniens*» («Наближення вісімдесятої») — 1971 р. звертає увагу на такі нові соціальні проблеми, як урбанізація, споживання, питання молоді, жінок, зайнятість, еміграція, расизм, засоби масової інформації, екологія.

8. Іван-Павло II в енцикліці «*Laborem exercens*» (Працею своєю) — 1981 р. підкреслив, що с часом центр уваги поступився від «класового питання» до «всесвітнього» та виокремив три виміри праці: особистісно екзистенційній, соціальній та богословській.

9. В енцикліці «*Solicitudo socialis*» («Турбота про соціальні справи») — 1987 р. головної уваги надавалось солідарності, яка б поєднала усі народи, побуджувала б найбільш з них активніше ставати на шлях економічного та соціального культурного розвитку.

10. В енцикліці, що була присвячена сторіччю «*Regum novarum*», «*Centesimus annus*» («Сотий рік») — 1991 р., також Іван-Павло II стверджує права кожної людини, у тому числі і пролетарія: йдеться про родинні справи та виховання, обов'язки держави, налагодження національних та міжнародних відносин, економічного життя, справи культури, повагу до життя від зачаття до смерті.

Отже, як бачимо, навіть у такому короткому переліку можна засвідчити, що активація соціального доктринування у римо-католицькій церкві припадає саме на повоєнні роки. Також це ще одне свідчення щодо актуалізації соціальних доктрин саме у сучасному релігійному житті.

В протестантському середовищі (соціальна спрямованість вчення якого не викликає після праць Макса Вебера жодного сумніву) актуальність соціальних питань підкреслюють такі новотвори, як «Соціальне богослов'я», «Жіноче богослов'я» та інші богослов'я, що склалися також у повоєнні роки.

Характерним у цьому процесі актуалізації є відверте зростання соціальних вчень деяких деномінацій зі світськими соціальними доктринами. Наприклад, з марксизмом у теології визволення, з лібералізмом — у деяких положеннях католицького вчення, зі соціалізмом у країнах третього світу (впершу чергу в ісламі, доречно буде тут сказати: фундаменталізм є однією з реакцій на спробу оновлення мусульманської віри у такій царині як соціальні доктрини).

У зв'язку з глобальними змінами на терені колишнього Радянського Союзу практично у всіх галузях соціального виробництва та не в останню чергу, після відміни комуністичної ідеології як офіційної, внаслідок яких плюралізм ідеологій постав реальністю пострадянського буття, потреба у формуванні теоретичного рівня своїх соціальних вчень на кшталт «соціальних доктрин» відчувли ієрархії та керівництво релігійних організацій, що функціонували в межах країни, якої вже не має.

Відповіддю на цей «виклик» у російській православній церкві було створення «Основ соціальної концепції російської православної церкви», затверджений в якості офіційного документа Архієрейським собором (13–16 серпня 2000 р.).

Вочевидь, така потреба існувала і у деяких інших деномінацій, що діють у Російській Федерації. «Основні положення соціальної програми мусульман» — 2001 р., «Соціальна позиція протестантських церков в Росії» — 2003 р., «Основи соціальної концепції іудаїзму» — 2003 р. пропонували своїм прихильникам і суспільству в цілому своє бачення соціальних проблем сучасності.

Немає нічого дивного, що кожна з вищеназваних соціальних концепцій починається з викладання богословських засад чи основ віри, які, звісно, мають відмінності, однак в них усіх ідеться мова про деякі найважливіші проблеми сучасності, і тому більшість тематик і розділів співпадає, як і більшість відповідей на проблеми, що розглядаються. Основи соціальної концепції руської православної церкви, окрім богословських засад, виказують офіційну думку з проблем: церква й нація; церква й держава; християнська етика і світське право; церква і політика; праця та її плоди; власність; війна і мир; злочинність, покарання, виправдання; питання особистої, родинної та суспільної моралі; здоров'я особи та народу; біоетика, церква і екологія; світська наука, культура, освіта; церква і засоби масової інформації; міжнародні відносини; проблеми глобалізації, секуляризма. Тут можна було б нагадати про дуже негативне сприйняття відповідей, що давала ця церква на болючі питання сучасності [5], але критика конкретних концепцій не є метою статті. Важливо довести, що ми маємо тенденцію актуалізації «соціальних доктрин» в релігійному житті сьогодення». Цю тезу доводять і відповідні розділи інших положень, програм і концепцій релігійних організацій, що діють в РФ.

Дуже жвава дискусія в Інтернеті, яка ще досі триває, присвячена висловлюванню голови Відділу взаємовідносин Церкви і суспільства Московського Патріархату В. Чапліна, який у виступі 17 грудня 2010 року на круглому столі з проблем міжетнічних відносин, кажучи про конфліктні ситуації, що виникають у російському житті на міжнаціональному ґрунті, закинув докір на адресу жінок, які вільно одягаються: «Якщо вона одягає міні-спідницю, вона може спровокувати не лише кавказця, але і руського. Якщо вона при цьому сп'яніла, вона тим більш спровокує. Якщо вона активно при цьому викликає людей на контакт, а потім дивується, що цей контакт закінчується гвалтуванням, вона тим більш не права» [6].

У такій спосіб він відповів на питання про те, чому російські дівчата часто густо є об'єктом домагань кавказьких чоловіків. Ці слова занепокоїли багатьох росіян. В Інтернеті надруковано звернення до Патріарха Кирила, яке підписали більш ніж 700 людей. Автори просили призвати протоієрея Чапліна до публічного вибачення за слова, що торкаються права свободи і гідності громадян Російської Федерації, бо рівноправ'я громадян незалежно від їх статі закріплено в Конституції РФ. Далі свою позицію В. Чаплін виклав у «відповіді авторам звернення до Патріарха Кирила з приводу жіночого дрес-коду» [7].

Останній приклад актуалізації соціальних концепцій наведено лише для того, щоб визначити, що процес цей триває й подалі. Ми не можемо казати, що ще у подальшому розвої людської спільноти може стати приводом для перегляду чи формування нових соціальних концепцій заради місіонерської діяльності та керівництва пасовими вірними, але досвід релігійних організацій, що накопичено на цьому шляху, може стати у нагоді людству, а може викликати суспільну критику, без якої не відбувалася взагалі жодна новація, навіть якщо вона виглядає як спроба повернення до «прекрасного» минулого, щоб життя людської спільноти стало краще у майбутньому.

Підсумовуючи перелік найбільш значущих для висвітлення антропологічного аспекту тієї актуалізації соціальних доктрин, що розглядалася нами переважно як конвергентний процес сучасного релігійного життя, можна додати, що цей тренд набуває багато характеристик, пов'язаних, по-перше, з безпосереднім осмисленням відтворення права в суспільстві в загалі, бо і католицизм і протестантизм та православ'я і мусульманство мають світовий вимір, тому в різних країнах вони залежно від можливостей сприяють універсалізації поглядів своїх прибічників на право як таке. По-друге, ставлення релігійних організацій до тих чи інших актуальних питань сучасності може впливати на законотворчий процес, принаймні на розсуд законодавця, що належить до тієї, чи іншої релігії, який, згідно з сучасною феноменологією права не може не мати жодних «упереджень» до початку дискурсу з приводу вищезазначеної проблематики. По-третє, жодна віруюча людина, принаймні в демократичному суспільстві, має у той чи інший мірі авторитетні релігійні сакральні вказівки щодо свого поведіння в правовому полі. Людина, як правове естество, приймає все те у правовому полі, що відповідає її розумінню, потребам, інтересам, цінностям. Значну роль у формуванні цих аспектів правової свідомості здійснюють її релігійні уподобання. На наш погляд, актуалізація соціальних доктрин в сучасному житті піднімає значення права і в суто релігійному аспекті. Але то вже проблема, яка потребує подальшого вивчення.

Література

1. Мартинюк Е. Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ століття // Паука і релігія. Проблеми діалогу / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук.-дослід. центр «Компаративістські дослідження релігії»; редкол.: Е. І. Мартинюк (голов. ред), О. А. Івакін, В. А. Кравченко [та ін.]. — О.: БАХВА, 2002. — С. 37–48.
2. Мартинюк Э. И. Особенности религиозной жизни во второй половине ХХ века (методическое пособие для учителей по всемирной истории и религиоведению) / Э. И. Мартинюк. — О.: ИПКУ, 1997. — 39 с.
3. Frick H. Vergleichende Religionwissenschaft / H. Frick. — Berlin; Leipzig: Walter de Gruyter and Co., 1928. — P. 134.
4. Майка Ю. Социальное учение католической церкви / Ю. Майка. — Люблин, 1993. — С. 295.
5. Яроцький П. Соціальна дійсність і соціальний песимізм (порівняльний аналіз деяких положень соціальних вчень Православної і Католицької церков) // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. — Чернівці: Рута, 2003. — Вип. 163–164: Філософія.
6. РПП предлагает ввести дресс-код в обществе [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://svpressa.ru/society/article/37283/>
7. Ответ протоиерея Всеволода Чаплина авторам обращения к патриарху Кириллу по поводу

женского дресс-кода [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.interfax-religion.ru/?act=documents&div=1076>.

Анотація

Никитченко О. Е. Антропологічний та правовий аспект актуалізації соціальних концепцій як конвергентного процесу в сучасному релігійному житті. — Стаття.

У статті подано характеристику одного з конвергентних процесів сучасного релігійного життя «актуалізація соціальних концепцій» як такого, що зумовлений особливостями розвитку сучасного суспільства, відповідною реакцією релігійних організацій на соціальні зміни і маючого вираз у тому, що керівництво деяких деномінацій формулює офіційну позицію щодо глобальних і актуальних проблем сучасності, яка у той чи іншій мірі є обов'язковою для віруючих відповідного віросповідання, у тому загалі і в юридично значущих ситуаціях.

Ключові слова: право, суспільство, релігія, конвергентний процес.

Анотация

Никитченко Е. Э. Антропологический и правовой аспект актуализации социальных концепций как конвергентный процесс в современной религиозной жизни. — Статья.

В статье характеризуется один из конвергентных процессов современной религиозной жизни «актуализация социальных концепций» как такой, что обусловлен особенностями развития общества, соответствующей реакцией религиозных организаций на социальные изменения и выражающийся в том, что руководство некоторых деноминаций вырабатывает официальную позицию по глобальным и актуальным проблемам современности, в той или иной степени обязательную для верующих соответствующего вероисповедания, в том числе и в юридически значимых ситуациях.

Ключевые слова: право, общество, религия, конвергентный процесс.

Summary

Nykytchenko O. E. Anthropological and Juridical aspect of Actualization of Social Conceptions as Convergent processes in Modern Religious Life. — Article.

The context of the article represents: the «actualization of social concepts» as one of convergences processes of the modern religious life. It is caused by features of development of the society, corresponding reaction of the religious organizations to social changes. Actualization of social concepts expressed that the rulers of some denominations propose an official position on global and actual problems of the modern world, to some extent obligatory for believers of corresponding religion in juridical important situations also.

Keywords: law, society, religion, convergences process.

УДК 340.12:165.731(092)

О. В. Костира

ФІЛОСОФІЯ ПРАВОВОЇ ІСТОРІЇ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ Ф. В. ТАРАНОВСЬКОГО

Творча спадщина видатного правознавця Федора Тарановського за останні роки неодноразово ставала предметом наукових досліджень. Зокрема, їй присвячені кандидатські дисертації Л. М. Мудриєвської та О. В. Дмитренко, статті В. О. Томсинова, О. О. Омельченка, І. Б. Усенка та В. С. Савчука, в яких висвітлені біографічні аспекти цієї теми, погляди ученого на теорію права, історико-правову науку, частково — його методологічна майстерня. Разом з тим,